

**FUQAROLIK HUQUQINING NAZARIY VA METODOLOGIK
ASOSLARI, INSTITUTIONAL TUZILISHI HAMDA HUQUQIY TARTIBGA
SOLINISHI.**

SUBANOV Olimjon Suyarkul o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi

Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrası

katta o'qituvchisi, dotsent (+99898) 331-70-73

Annotasiya. Mazkur maqolada fuqarolik huquqining nazariy-huquqiy asoslari, uning predmeti, metodi hamda huquqiy institutlari tizimini chuqur tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Fuqarolik huquqi, mulkiy munosabatlar, shaxsiy nomulkiy huquqlar, huquqiy layoqat, muomala layoqati, yuridik shaxs, fuqarolik kodeksi, dispozitiv normalar, manbalar, emansipatsiya, voyaga yetmaganlar, majburiyat huquqi, intellektual mulk huquqi, meros huquqi, qonun osti hujjatlar, huquqiy institutlar.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА, ЕГО ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА
И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ.**

Аннотация. В данной статье представлен углубленный анализ теоретических и правовых основ гражданского права, его предмета, методов и системы правовых институтов.

Ключевые слова: Гражданское право, имущественные отношения, личные неимущественные права, правоспособность, способность вести переговоры, юридическое лицо, гражданский кодекс, диспозитивные нормы, источники, эмансипация, несовершеннолетние, договорное право, право интеллектуальной собственности, наследственное право, подзаконные акты, правовые институты.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF CIVIL
LAW, ITS INSTITUTIONAL STRUCTURE AND LEGAL REGULATION.**

Annotation. This article analyzes reforms in Uzbekistan aimed at ensuring human rights and freedoms, as well as the legal characteristics of administrative offenses that violate the rights of citizens.

Key words: Civil law, property relations, personal non-property rights, legal capacity, ability to negotiate, legal entity, civil code, optional norms, sources, emancipation, minors, contract law, intellectual property law, inheritance law, by-laws, legal institutions.

Fuqarolik huquqi jamiyatda yuzaga keladigan mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soluvchi mustaqil huquq tarmog'idir. U huquq sub'ektlari o'rtasidagi iqtisodiy muomala, shaxsiy qadriyatlar, intellektual faoliyat natijalari va meros bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy me'yorlar asosida muvofiqlashtirishga qaratilgan. Fuqarolik huquqining tarkibi mulk huquqi, majburiyat huquqi, shaxsiy nomulkiy huquqlar, intellektual faoliyat natijalaridan foydalanish huquqi, meros huquqi kabi bir qator huquqiy institutlardan iborat bo'lib, ushbu sohaning mazmun-mohiyati va ko'lamini belgilaydi.

Fuqarolik huquqiy munosabatlarining asosiy belgisi – ishtirokchilarning teng huquqliligi, munosabatlarning ixtiyoriy ravishda vujudga kelishini ta'minlovchi dispozitiv normalarning ustuvorligi hamda nizolarni sud organlari orqali hal etish tartibining mavjudligidir. Mazkur huquq sohasining manbalari sifatida Konstitutsiya, Fuqarolik kodeksi, qonunlar, shuningdek Prezident farmonlari, hukumat qarorlari, vazirlik va idoralar hujjatlari va ish yurituvdagi xujjatlar hisoblanadi. Fuqarolik huquqi manbalari fuqarolik qonunlaridan kengroq tushunchani ifoda etib, fuqarolik munosabatlarini tartibga soluvchi barcha normativ va an'anaviy qoidalarni o'z ichiga oladi.

Fuqarolar va yuridik shaxslar fuqarolik huquqiy munosabatlarining asosiy sub'ektlari hisoblanadi. Ular huquqiy layoqat va muomala layoqatiga ega bo'lib, o'z nomidan huquq va majburiyatlarni amalga oshirish, shartnoma tuzish, mas'uliyat yuklashi yoki mas'uliyatga tortilishi mumkin. Shuningdek, voyaga yetmagan shaxslarning huquqiy maqomi, ularning qisman yoki to'liq muomala layoqati, voyaga yetmagan shaxsni to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilish (emansipatsiya) tartibi kabi institutlar fuqarolik huquqining muhim tarkibiy qismlaridan birini tashkil etadi.

Yuridik shaxslar esa mustaqil mol-mulkka ega bo'lgan, o'z nomi bilan huquq va majburiyatlarni amalga oshira oladigan, sudda da'vogar yoki javobgar bo'la oladigan tashkilotlardir. Ular tijoratchi va tijoratchi bo'lmagan tashkilotlarga ajratiladi hamda qonunlarda belgilangan tartibda ta'sis etiladi, qayta tashkil etiladi yoki tugatiladi.

Shu tariqa, fuqarolik huquqining institutlari va normalari jamiyatdagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarni barqaror, aniq va qonuniy asosda tashkil etishga xizmat qiladi. Mazkur sohaning nazariy asoslarini o'rganish fuqarolik muomalasining huquqiy tartibga solinishi va uning amaliyotdagi ahamiyatini chuqur anglashga imkon yaratadi.

Fuqarolik huquqi bir qancha huquqiy institutlar (mulk huquqi, majburiyat huquqi, shaxsiy nomulkiy huquqlar, ijod faoliyati natijalariga bo'lgan huquq, meros huquqi)dan iborat tizimni aks ettiradi.

Fuqarolik huquqi bilan tartibga solinadigan munosabatlar uning **predmetini** tashkil etadi.

Fuqarolik huquqining metodi fuqarolik huquqiy munosabatlarda qatnashuvchi taraflarning tengligi, ushbu huquq sohasidagi normalarning ko'pchiligi dispozitiv ekanligi (*ishtirokchilar uchun xulq-atvor turini tanlashning mumkinligi*) nizolarni suda, xo'jalik sudida hal etish orqali tavsiflanadi.

Fuqarolik huquqining manbalari, ularning ahamiyati (yuridik kuchi)ga qarab, quyidagi turlarga bo'linadi: O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeki va boshqa qonunlar, *qonun osti hujjatlarga* – O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zbekiston Respublikasi hukumatining qarorlari, vazirlik va tashkilotlarning buyruq va yo'riqnomalari, ish muomalasi odatlari, mahalliy odat va an'analar.

Shunday bo'lsa-da, «fuqarolik huquqi manbalari» tushunchasi «fuqarolik qonunlari» tushunchasidan kengroqdir, zero fuqarolik huquqiga oid munosabatlar nafaqat qonunlar, balki qonun osti hujjatlari (*masalan, Prezident farmonlari, hukumat qarorlari, idoraviy hujjatlar va boshqalar*) bilan ham tartibga solinadi.

Fuqarolik huquqiga oid munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar sirasiga ish muomalasi an'analari kiradi. Ular ishbilarmonlik faoliyatining biror-bir sohasida tarkib topgan hamda keng qo'llaniladigan bo'lib, biroq qonunda nazarda tutilmagan. Ular mazkur munosabatlar ishtirokchilari uchun majburiy bo'lgan qonun-qoidalar hamda shartnomaga zid bo'lmasligi kerak.

Fuqarolik huquqining eng muhim hujjati O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi hisoblanadi. Amaldagi Fuqarolik kodeksi ikkita (umumiy va maxsus) qismdan iborat.

Fuqarolik kodeksining birinchi (umumiy) qismida fuqarolik huquqi bilan tartibga solinadigan hamda boshqa turdagi munosabatlar doirasida alohida ahamiyatga ega bo'lgan asosiy qoidalar o'z aksini topgan. Ularda fuqarolik qonunlarining asosiy tushuncha va prinsiplari: fuqarolik huquqlarini himoyalash usullari; fuqarolik huquqi

ob'ektlari; fuqarolik muomalasi ishtirokchilarining huquqiy holati; mulkchilik huquqi hamda boshqa mulkiy huquqlarning yuzaga kelish asoslari hamda ularni amalga oshirish tartiblari; shartnoma asosidagi hamda boshqa turdagi majburiyatlarning asosiy qoidalari belgilangan.

Kodeksning ikkinchi (maxsus) qismi muayyan turdagi shartnomalar hamda shartnomadan tashqari majburiyatlar: oldi-sotdi, ijara, pudrat, yuk tashish, qarz va kredit, zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar, mualliflik, ixtirochilik hamda boshqa alohida huquqlar, vorislik huquqi va halqaro xususiy huquq normalarini o'z ichiga oladi.

Fuqarolik huquqiga oid munosabatlar, shuningdek, alohida qonunlar bilan bilan ham tartibga solinadi. *Masalan*, «O'zbekiston Respublikasida mulkchilik to'g'risida»gi, «Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi, «Garov to'g'risida»gi, «Auditorlik faoliyati to'g'risida», «Mualliflik huquq va turdosh huquqlar to'g'risi»gi, «Lizing to'g'risida»gi va boshqa qonunlar.

Fuqarolik huquqi mulkiy hamda unga chambarchas bog'liq bulgan shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga soladi. Mazkur munosabatlarning ishtirokchilari (sub'ektlari)dan biri fuqaro (jismoniy shaxs) xisoblanadi.

Fuqarolarning fuqarolik huquqiga oid munosabatlarda ishtirok etishining eng dastlabki sharti ularning huquqiy layoqati, ya'ni fuqarolik huquqi xamda majburiyatlariga ega bo'lish qobiliyati xisoblanadi.

Huquqiy layoqat inson tugilishi bilan vujudga keladi, biroq, ba'zi xollarda qonun hali tug'ilmagan inson huquqlarini ham himoyalaydi. *Masalan*, fuqarolik kodeksiga binoan, jabrlanuvchining o'limi munosabati bilan zararning qoplanishini talab qilish huquqiga jabrlanuvchining o'limidan so'ng tug'ilgan farzandi ega bo'lishi mumkin.

Voyaga yetmaganlarning fuqarolik huquqiy munosabatlarga kirishi holatlari fuqarolik kodeksida belgilangan. Ularga: fuqarolar mulk huquqi asosida mol-mulkka egalik qilish, uni meros sifatida olish yoki meros qilib qoldirish, ishbilarmonlik hamda qonunda taqiqlanmagan boshqa turdagi faoliyat bilan shug'ullanish; majburiyatlarda ishtirok etish; yuridik shaxslarni vujudga keltirish; fan, adabiyot va san'at asarlari, tadqiqotlar mualliflari hamda qonun bilan muhofaza qilinadigan intellektual faoliyat natijalaridan foydalanish; mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy ega bo'lishga haqlidirlar.

Fuqarolik huquqining sub'ektlari huquqiy layoqatdan tashqari muomala layoqatiga ham egadirlar. Muomala layoqati deganda, fuqarolarning o'z xarakatlari bilan fuqarolik huquqlariga ega bo'lish va ularni amalga oshirish huquqi, o'ziga fuqarolik majburiyatlarini olish hamda ularni bajarish qobiliyati tushuniladi. Muomala layoqati ana shunisi bilan

huquqiy layoqatdan ajralib turadi. Chunonchi unga ko'ra, fuqarolar o'z huquq va majburiyatlariga boshqa shaxslar. masalan ota-onalari orqali ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, fuqarolik muoamala layoqati nafaqat qonuniy xatti-harakatlar qilish qobiliyatini, balki ular uchun javobgarlikka tortilish sharti (delikt qobiliyati)ni ham vujudga keltiradi. Shu bois muoamala layoqati shaxsning yoshi hamda ruhiy holatiga bogliq, bo'ladi, umumiy qoidaga ko'ra. Fuqarolik muomala layoqati to'laligicha 18 yoshdan boshlab yuzaga keladi. Shuningdek, 18 yoshgacha turmush qurgan shaxslar ham to'liq ravishda muoamalaga layoqatli deb hisoblanadi. Bu ba'zi hollarda turmush qurish yoshining pasaytirilishidan kelib chiqadi.

Fuqarolik kodeksiga voyaga yetmaganlarning voyaga yetmagan shaxsni to'la muomalaga layoqatli deb e'lon qilish (emansipatsiya), ya'ni ularni to'laligicha muomalaga layoqatli deb hisoblash to'g'risidagi norma ham kiritilgan. Bu quyilagi shartlar bo'lgan taqdirda amalga oshirilishi mumkin:

1)shaxsning 16 yoshga to'lganligi;

2) ikkala ota-ona yoki qonuniy vakillarning roziligi bo'lgan taqdirda, basharti voyaga yetmagan shaxs mehnat shartnomasi yoki tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanayotgan bo'lsa.

Mazkur qarorni vasiylik na xomiylik organi, ota-ona va qonuniy vakillar norozi bo'lgan taqdirda sud qabul qilishi mumkin.

Boshqa hollarda voyaga yetmaganlar qisman muoamalaga layoqatli deb topiladi. Ular o'z xatti-harakatlari bilan xar qanday emas, balki ba'zi huquq va majburiyatlarga ega bo'lish huquqiga egadirlar, ya'ni ularning muomala layoqati to'liq emas.

Voyaga yetmagan shaxslar yetkazgan zarar uchun ularning ota-onalari yoki xomiylari yohud ularni nazorat qiluvchi o'quv, tarbiya yoki davolash muassasalar javobgar bo'ladilar.

14 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan voyaga yetmaganlar delikt qobiliyatiga ega bo'ladilar, ya'ni ular mustaqil ravishda hamda ota-onalarining roziligi bilan tuzgan barcha bitimlar hamda yetkazilgan zarar bo'yicha mustaqil mulkiy javobgarlikka tortiladilar. Voyaga yetmagan shaxslar oylik maosh yoki boshqa turdagi mustaqil daromadga ega bo'lmagan taqdirda ota-onalar hamda qonuniy vakillar orqali to'liq yoki qisman javobgar bo'ladilar.

Qonunda nazarda tutilgan muayyan shartlarning bo'lganligi bois, to'liq hamda qisman muomala layoqatiga ega bo'lgan shaxslar muomala layoqati yuzasidan cheklanishlari mumkin. Fuqaroning muomalaga layoqatli yoki layoqatsizligi haqidagi tegishli qarorni faqat sud, o'shanda ham uning oila a'zolari, vasiylik hamda homiylik organlari, prokuror

hamda ruxiy kasalliklar shifoxonasining arizasi asosida chiqarishi mumkin. Muomalaga layoqatsiz shaxsga vasiy va xomiy tayinlanadi. Shaxs sog'aygan hollarda sud uni muomalaga layoqatli deb topadi hamda tayinlangan vasiylik yoki xomiylikni bekor qiladi.

Bundan tashqari, to'liq muomala layoqatiga ega bo'lmagan fuqarolar toifasi ham mavjud. Bunday shaxslar ruxiy holati natijasida o'z harakatlarining ahamiyatini anglab yetmaydilar. Ularni sud muomalaga layoqatsiz deb topadi.

Yuridik shaxslar. Fukarolik huquqiga oid munosabatlarning ishtirokchilari qatoriga nafaqat alohida fuqarolar (jismoniy shaxslar), balki yuridik shaxslar, ya'ni tashkilot va muassasalar ham kiradi.

Yuridik shaxslar turlicha bo'ladi. Ular Fuqarolik kodeksining birinchi qismida sanab o'tilgan. qonun yuridik shaxslarni quyidagacha ta'riflaydi: «O'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi». Yuridik shaxslar mustaqil balans va smetaga ega bo'lishi kerak. Yuridik shaxslarning huquq, va muomala layoqati, ular ro'yxatga olingan (tashkil etilgan) vaqtdan boshlanadi hamda u tugatilgan vaqtda nihoyasiga yetadi. Aksincha, fuqaroning huquq, layokati esa, u tug'ilgan vaqtdan boshlanadi va uning vafoti bilan tugatiladi, muomala layoqati esa, to'laligicha shaxs voyaga yetgandan boshlanadi hamda uning vafoti tufayli tugatiladi.

Yuridik shaxs (shuningdek, jismoniy shaxs ham) qonunda belgilangan muayyan turdagi faoliyat bilan faqat litsenziya asosida shug'ullanishi mumkin.

Yuridik shaxsning muomala layoqati uning o'z boshqaruv organlari (direktor, boshliq, rais, prezident, kengash, boshqaruv) umumiy majlis orqali fuqarolik majburiyatlarini olishi bilan belgilanadi. Mazkur organlarning harakatlari yuridik shaxsning harakatlari sifatida tan olinadi, zero ular fuqarolik muomalasida to'laligicha yuridik shaxs manfaatlarini ifodalaydi.

Yuridik shaxs tarkibida alohida vakolatxona va filiallar tashkil etilishi mumkin, biroq, ular mustaqil yuridik shaxs hisoblanmaydi. Ularning rahbarlari yuridik shaxs tomonidan tayinlanadi xamda uning ishonchnomasi asosida faoliyat ko'rsatadi. Vakolatxona va filiallar ularni tashkil etgan yuridik shaxsning ta'sis hujjatlarida aks ettirilishi kerak.

Yuridik shaxsning manzili davlat ruyxatiga olingan joy hisoblanadi. Davlat ro'yxati ko'rsatkichlari, shuningdek, firmaning nomi yagona davlat reestriga kiritiladi.

Yuridik shaxsni davlat ro'yxatiga olish nafaqat unda huquq, va muomala layoqatining yuzaga kelishi, balki uning faoliyati ustidan moliyaviy (soliqqa oid) nazoratni ta'minlash uchun ham zarurdir.

Yuridik shaxsni tashkil etish buyicha qonunda belgilangan tartib buzilganda yoki uning ta'sis hujjatlari qonunga nomuvofiqligi sababli, yuridik shaxsni davlat ro'yxatidan o'tkazish rad etilishi mumkin. Yuridik shaxsni tashkil etish maqsadga nomuvofiqligi sababli uni ro'yxatdan o'tkazmaslikka yo'l qo'yilmaydi.

Yuridik shaxs faoliyatini tugatish uni qayta tashkil etish (korxonalarni ajratish hamda ular asosida bir necha yuridik shaxsni tashkil etish, bir necha yuridik shaxsning qo'shilishi) yoxud uzil-kesil tugatish orqali amalga oshiriladi. qonunda yuridik shaxslarni tugatishning alohida tartibi nazarda tutilgan. Yuridik shaxslarni o'zgartirish va tugatish ixtiyoriy yoki majburiy tarzda (sud qaroriga ko'ra) amalga oshiriladi.

Fuqarolik kodeksida yuridik shaxslarning ikkita katta guruhga ajratiladi:

tijoratchi tashkilot — foyda olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan tashkilotlar, masalan, xo'jalik shirkatlari va jamoalari, ishlab chiqarish kooperativlari, aksionerlik jamiyatlari, unitar korxonalar va boshqalar;

tijoratchi tashkilot bulmagan yuridik shaxslar — foyda olishni maqsad qilib olmagan tashkilotlar, *masalan*, jamoat birlashmalari. ijtimoiy fondlar va mulkdor moliyaviy ta'minlab turadigan muassasa shaklidagi, shuningdek, qonunlarda nazarda tutilgan boshqa shakllardagi korxonalar va tashkilotlar.

Tijoratchi bo'lmagan tashkilot o'zining ustavida belgilangan maksadlarga mos keladigan doiralarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi mumkin.

Fuqarolik huquqi jamiyatdagi mulkiy va shaxsiy nomulkiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan mustaqil va keng qamrovli huquq tarmog'i sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Uning tarkibida mulk huquqi, majburiyat huquqi, intellektual faoliyat natijalariga oid huquqlar, meros huquqi kabi muhim institutlar mavjud bo'lib, har biri fuqarolik muomalasining barqaror va qonuniy asosda amal qilishini ta'minlaydi.

Fuqarolik huquqining manbalari Konstitutsiya, Fuqarolik kodeksi, qonunlar, qonun osti hujjatlari va ish muomalasi an'analari bo'lib, ular fuqarolik munosabatlarini har tomonlama tartibga soladi. Ayniqsa, Fuqarolik kodeksi ushbu sohaning asosiy normativ manbai hisoblanib, umumiy va maxsus qismlar orqali fuqarolik muomalasining barcha muhim qoidalarini qamrab oladi.

Fuqarolik huquqiy munosabatlarining asosiy belgisi — ishtirokchilarning tengligi va dispozitiv normalarning ustuvorligi hisoblanadi. Bu esa fuqarolar va yuridik

shaxslarga muomalada erkinlikdan foydalanish, shartnoma tuzishda ixtiyoriylik, o‘z huquq va majburiyatlarini mustaqil amalga oshirish imkonini beradi.

Fuqarolik huquqining sub’ektlari — fuqarolar va yuridik shaxslar — o‘ziga xos huquq layoqati va muomala layoqatiga ega. Voyaga yetmaganlar, muomala layoqati cheklangan shaxslar, shuningdek, muomala layoqatini to‘liq amalga oshiruvchi sub’ektlar uchun qonun maxsus tartiblarni belgilaydi. Yuridik shaxslarning huquqiy maqomi esa ularning tashkil etilishi, qayta tashkil qilinishi va tugatilishi bilan chambarchas bog‘langan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, fuqarolik huquqi jamiyatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, shaxsning huquq va manfaatlarini himoya qilish, mulkiy munosabatlarni adolatli tartibga solish, faoliyat erkinligini kafolatlashda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Ushbu sohaning to‘g‘ri qo‘llanilishi fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshiradi, iqtisodiy muomalani rivojlantiradi va huquqiy davlatning mustahkam poydevorini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023
2. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 1997
3. O‘zbekiston Respublikasining 1996-yil 26-apreldagi “Iste’molchilarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi 221-I-son qonuni.
4. O‘zbekiston Respublikasining 1998-yil 1-maydagi “Garov to‘g‘risida”gi 614-I-son qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-son qonuni.
6. O‘zbekiston Respublikasining 2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son “Muallflik huquq va turdosh huquqlar to‘g‘risi”gi qonuni.